

KASSAI GYÖRGY

## *A Nyugat és a pszichoanalízis*

Irodalmi folyóirat nemigen játszott szerepet a pszichoanalízis történetében—a Nyugat alighanem egyedülálló esetet képvisel. Freud külföldi olvasói valószínűleg némi meglepetéssel veszik tudomásul, hogy a pszichoanalízis atyjának egyik fontos tanulmánya először magyarul jelent meg, mégpedig a Nyugat hasábjain: „A pszichoanalízis egy nehézségéről” címmel. A tanulmánynak közvetlenül—más, híres Freud-írásokkal ellentétben—kevés köze van az irodalomhoz, közvetve annál inkább: a pszichoanalitikai kutatások lényegének összefoglalása után kifejti, hogy „az emberiség általános nárcisszizmusát, önszeretetét eddig három súlyos bántás érte a tudományos kutatástól”: Kopernikusz felfedezte, hogy nem a Föld a világ középpontja, Darwin, hogy az ember nem egyéb és nem különb, mint az állatok és végül Freud, hogy az „én nem úr a saját házában”. Az Ént fenyegető tudattalan erők gyakran éppen az irodalmi művekben jutnak kifejezésre.

Freudnak ez a tanulmánya 1917-ben jelent meg a Nyugatban, de kapcsolatai Magyarországgal és a magyar irodalommal jóval messzebbre nyúlnak vissza: 1908-ban találkozik először Ferenczi Sándorral, tanainak magyarországi hívével, aki az 1913. május 19-én megalakult Magyarországi Pszichoanalitikai Társaság elnökeként közölte Freud későbbi életrajzíróval, Ernest Jones-szal, hogy az alelnök, a titkár és a pénztáros kijelölése után „a fennmaradó tagra, Igotusra, ruházták a közönség funkcióját.” Igotus, akit Ferenczi analizált, 1925-ben saját fordításában közli Freud önéletrajzát, majd az utószóban Ferenczi bioanalízisével „egészíti ki” a freudi pszichoanalízist. A pszichoanalízishez való viszonyát jól jellemzi egy ugyancsak 1925-ben és ugyancsak a Nyugatban megjelent novellájának alábbi részlete:

„... Pszichoanalízisben a kisfiú jó darabig inkább hajlott Alfred Adlerhoz, mint Freudhoz, s kis bűneinek lesújtottságában trouvaille gyanánt találta meg magában a männlicher Protestet. De mióta Freud megírta a Jenseits des Lustprinzips füzetet, s ebben az alapvető emberi gyönyörvágy alján még alapvetőbbnek a halál vágyát jelölte meg: a kisfiú visszatért Freudhoz (...)

Ilyen ez a kisfiú. Ezeket gondolja ez a kisfiú.

Hogy én ezt honnan tudom?

Istenem, most negyven esztendeje én is ilyen kisfiú voltam ...”

(Irodalom—vagy a kisfiú meg a kisreg)

A Nyugatban megjelent és a pszichoanalízissel valamilyen kapcsolatban álló írások egy része valóban tükrözi Igotusnak az adleri és freudi tanokról alkotott véleményét.

## 1. PSZICHOANALITIKAI ÉRTEKEZÉSEK. ALKALMAZOTT PSZICHOANALÍZIS

a) *Pszichoanalízis és filozófia*

Időrendben az első pszichoanalitikus jellegű tanulmányt Ferenczi Sándor közli a Nyugat 1912-es évfolyamában (43–49.) „Schopenhauernak Goethehez írt levele, pszichoanalitice nézve” címmel. Az idézett levélben a filozófus a tudományos kutatás elengedhetetlen feltételeként jelöli meg a bátorságot; példaképe Szophoklész Ödipusza kell hogy legyen, „ki rettenetes sorsa felől világosságot keresve, nyugság nélkül kutat tovább, már mikor sejti is, hogy a feleletekből számára a legszörnyűbb derül majd ki”. A legtöbb tudósban azonban benne van Jokaszte, ki könyörög Ödipusznak, hogy a kutatást ne folytassa tovább és megelégszik féleredményekkel. Ferenczi ezt a helyzetet Freudnak az örömeelv és a valóságelv közötti megkülönböztetésével veti egybe, de hozzáteszi, hogy a pszichoanalízis „megköveteli minden lelki bűvártól, ki az emberi lélek kutatását vállalja, hogy előbb a maga lelki mivoltát kutassa át ... az analitikus technika minden segítő eszközével”. Ezt azonban minden tudományos kutatótól el lehet várni, ezért Schopenhauer követelését úgy kell megformálnunk, hogy aki tudományos munkásságnak indul, jól tenné, ha előbb rendszeres pszichoanalízisnek vetné magát alá. Persze, az, hogy Schopenhauer éppen Ödipuszra gondolt, nem lehet véletlen (különben is minden lelki történés determinált): „öntudatlan előtte lebegett, mennyire legjelentősebb minden, belső ellenállások közül az, amely az apával szemben ellenséges, az anyával szemben incestuózus hajlandóságok kisgyermekkori rögzítése ellen alakult.” Ferenczi a Schopenhauer-féle levél egyes passzusaihoz arra következtet, hogy a filozófus éppen Goetheben találta meg az apát, akit tisztelni kell, de aki ellen fel is kell lázadni, majd a mítoszok kialakulásának magyarázatára tesz kísérletet: minden mítosz nemcsak szimbolizál bizonyos lelki tartalmakat, hanem tudattalanul jelképezi az ennél a tartalomnál munkálkodott lelki működő módot is.

b) *Pszichoanalízis és jogtudomány*

Egy évvel később, a Nyugat 1913-as évfolyamának 704–711. oldalán *A pszichoanalízisről és annak jogi és társadalmi jelentőségéről* cím alatt közli Ferenczi gondolatait a pszichoanalízisnek a büntetőjogban való alkalmazásáról, a büntudatnak pszichoanalitikai értelmezéséről: „ha talán a büntetőjogi sanctio szempontjából nem is okvetlenül, de kriminálpszichológiai szempontból új megítélés alá kell hogy kerüljön a pszichoanalitikus tapasztalatok nyomán a bűncselekmények egész sora”. Maga a társadalom is pszichoanalitikus szempontból kompromisszum: az ösztönkielégülések egy részéről való lemondás, a valóságelv diadala az örömeelv felett: a veszély a lemondás túlzott megkövetelésében rejlik: „oktalan és értelmetlen dolog az egyént több szabadságtól fosztani meg, mint a köz érdekében okvetlenül szükséges”: „a társadalom indulatelfojtási módszere sokban hozzájárul a társadalom betegségeinek előidézéséhez”. Vágyálomnak is felfogható végkövetkeztése már előre vetíti a „termelési erőket odakinn, s az ösztönöket idebenn” tudomásulvevő és azokat összebekötő elme józsefattilai ideálját: „kell, hogy legyen (...) egy józan individuálszocialisztikus

irány, amely a társadalom érdeke mellett az egyén boldogságát is részesíti gondjaiban...” Ebben a tanulmányban is helyet kap a mítoszok pszichoanalitikai értelmezése („azok éppúgy szimbolikus megnyilatkozásai az emberiség elfojtott ösztöneinek, mint a hisztériások tünetei, s az egészséges ember álmoképei”), az irodalomnak „át-szellemítés”-ként való felfogása és csírájában Ferenczi nagy művének a *Katasztrófák a nemi élet fejlődésében*nek bioanalitikus tézise, valamint a Haeckel-tézis, amely szerint az egyéni fejlődés a törzsfajlódás különböző állomásait ismétli meg.

1914-ben, már a háború kitörése után, Ferenczi a Nyugat 268. oldalán *A veszedelmek jégkorszaka* című jegyzetében emlékeztet az emberi lélek rétegzettségének freudi tanítására, az eszmefuttatás végső kicsengése hasonló az egy évvel korábban közölt tanulmányának végkövetkeztetéséhez: találjuk meg az ésszerű kompromisszumot: „béke idején ne szégyenkezzünk, ha a kezdetleges embert vagy akár az állatot is felismerjük magunkban... háborúban pedig ne tagadjuk meg gyáván az élet magasabb kultúrértékeit s ne áldozunk fel belőlük többet, mint amennyi okvetlenül szükséges.”

### c) Pszichoanalízis és irodalom

Pár hónappal később jelenik meg a Nyugat 1914-es évfolyamának 570–572. oldalán Hollós Istvánnak Ferenczi két könyvéről szóló ismertetése. „Hálásan gondolok arra, írja, nyilván éppen Ferenczi fentebb jelzett tanulmányaira utalva, hogy ezeken a hasábokon a pszichoanalízis ismertetésének meglehetősen körülményes feladata alól mentesítve vagyok.” Ebben a kritikában is a pszichoanalízis alkalmazásának lehetőségeivel találkozunk az olvasó, külön hangsúlyt kap a költői és művészi alkotások pszichoanalitikai megközelítése, az alkotó lélekelemzése, „melyből nemcsak új lényegbeli megértések, hanem a művészi gyönyörködésnek új lehetőségei sarjadnak”. Hollós ebben az írásában Freudnak 1907-ben megjelent *Örület az álmok Jensen „Gradvivá”-jában* című művének egyes megállapításait is visszahangozza: a költő és a regényíró, írta Freud, értékes szövetségeseink, tanúságuk felbecsülhetetlen, mert sok olyan dolgot ismernek égen és földön, amelyet bölcselmünk felfogni képtelen”, mesterei a lélek ismerete terén valamennyi közönséges halandónak, mert olyan forrásokból merítenek, amelyeket mi még nem tettünk hozzáférhetővé a tudomány számára. „A pszichoanalízis igazságát és gyakorlati értékét a legközvetlenebbül a költő és a művész értheti meg” folytatja Hollós, a művész, aki „tudattalanjával közvetlen kontaktusban áll.” Külön kiemeli Hollós a Nyugat szerepét a lélekelemzés és az irodalom termékenyítő összekapcsolásában. „Éppen ezért válik könnyűvé feladatom, hogy Ferenczi Sándor könyveiről itt megemlékezzem, ahol neki nemcsak az írása jelent meg, hanem mások írásaiban az ő tanításainak szelleme”.

Az 1914-es évfolyam 333–344. oldalán Hollós *Egy versmondó betegről* című írása magyarázza meg talán a legvilágosabban, milyen jellegű érdeklődéssel fordul a lélekelemző az irodalom és—megfordítva—egy modern szellemi áramlatok irányában különösen fogékony folyóirat, mint amilyen ebben az időben a Nyugat, a pszichoanalízis felé. „Nem a versmondót akarom bemutatni, kezdi tanulmányát, hanem a költői lélek műhelyét. Ebből is csak annyit, amennyit a rejtélyes lelki világban egy bepil-

lantással úgy ahogy észre lehet venni... Ha egy lelkiileg súlyos betegnek munkám közben felmerült verseit közlöm, azért teszem, hogy a művészi alkotás belső színvonalának megértéséhez és továbbgondolásához e fórum előtt egy egészen sajátos adatot szolgáltatassak." Bár a szerző kijelentése szerint a tanulmány nem a „szokásos pathográfia”, az írás nagy részét kitevő esetismertetés mégis szabályos anamnézis, akkor is, ha stílusa és emelkedett előadásmodora kétségkívül írói tehetségre vall. Betegének „halmozottan hátrányos helyzete” nem tette lehetővé tehetségének kibontakozását: a szociáldemokrata pártban nehéz előadásokat hallgat és ugyancsak nehezen emészthető társadalomtudományi könyveket búj, sok új szóval és fogalommal ismerkedik meg, anélkül, hogy megértené azokat: „de a sok szép ismeretlen szóból lassan-lassan kialakult egy egyéni, az ő sejtelmei szerint értelmezett szótár. Az ismeretlen szó szuggesztív hatása általában érdekes jelenség és kisebb-nagyobb mértékben mindenki e hatás alatt áll. Sokkal erősebben a neurotikus egyének. Az idegen szók hangzása és ezzel a sejtett értelme—éppen mert csak sejtett, sokkal több vonatkozást képes hullámmzásba hozni a tudattalanból, mint a precíz, élesen körülhatárolt és megértett fogalom. Ilyenkor, a szó zenéjének nagyobb szerepe van, mint az értelemnek, és tudjuk, hogy a zene, melynek konvencionális fogalomtartalma nincsen, talán éppen azért, sokkal hatalmasabban tud megragadni, mint a beszéd.” (335.)

Érdemes lenne ezt a gondolatmenetet egy kissé továbbvinni: nem kevesebbről van itt szó, mint arról, hogy a szó hogyan él bennünk, milyen összefüggéseket, vagy, ha tetszik, képzettársításokat idéz fel. Ez, mint tudjuk, az irodalmi alkotás egyik fontos tényezője és motorja: Proustot nemcsak a teasütemény íze, hanem egyes szavak is hozzásegítik az „eltűnt idő” felidezéséhez és a félretett szavak és kifejezések olykor többet árulnak el a szereplő „tudattalan”-járól, mint a helyesen használtak. Françoise vagy Cottard doktor egy-egy „téves” szóhasználata terjengős jellemzéseket takaríthat meg. Ilyenkor tűnik ki, mennyire igaz Freud azon megállapítása, hogy a nyelvbontlás a tudat számára ugyan tévcsелеkedet, de a tudattalan sikerként könyvelheti el, hiszen lehetővé teszi számára, hogy megnyilvánuljon. Egy meg nem értett szóhoz kapcsolódó képzettársítások ebből a szempontból még érdekesebbek lehetnek. Mindez szorosan összefügg a modern nyelvészetnek a nyelvrendszerrel alkotott felfogásával: a szó két tengelyen helyezkedik el, kapcsolatban van adott (in praesentia) környezetével (szintagmatikus tengely) és azokkal a szavakkal, amelyek az adott mondatban ugyan nem szerepelnek, de szerepelhetnének, mert a mondat többi szavával együtt helyes mondatot képeznének (asszociatív tengely). Azt pedig, hogy a szó zenéje („hangteste”) nagyobb szerepet játszhat, mint az értelme, az irodalmi művek élvezete során valamennyien tapasztalhatjuk (ide tartozik a szómágia fogalma és egyfajta költészet is, amelyet Hollós tanulmányának egy másik részében így jellemez: „Az elmebeteg egy neménél nem ritka jelenség a verselés, a verselésnél tisztán úgy mondhatnám technikai kifejtése. A vers akkor, mint a legfelületesebb asszociálás, az asszociációk tolongása, vagy szegénysége miatt, rímelésben, alliterálásban nyilvánul meg.”) Ha ez, mint Hollós állítja, különösen áll a neurotikusokra, akkor az irodalmi művek élvezete közben valamennyien neurotikusak vagyunk, ami annyi-ből lehet igaz, hogy a lelki cenzúra bizonyos fokú felfüggesztése, az olvasó és az író tudattalanjának érintkezése egyfaja regressziót tételez fel.

A „versmondó beteg” esetének tanulsága a tanulmány szerint a tudattalan fel-színre törése (Hollós szavával „erupciója”) a költészetben. A tudattalant ebből a szempontból a rádiumhoz hasonlítja, mert olyan energiaforrás, amely „érthetővé teszi a költői produktum szinte kifogyhatatlanságát is.” A beteg költeményeivel kapcsolatban felhívja a figyelmet a fogalmak jelentésének *eltolására*, a betegnek „saját szótára” van, szavai szimbólumok, „tömeges, kumulatív jelentőségűek, amely jelen-tést kevésbé a logika, mint inkább a hangulat tartja össze”.

A Nyugatban megjelent irodalmi szövegek—versek, novellák—közül nem egy vise-li magán Ferenczi, illetve a pszichoanalitikus tanok hatását—ezt mutatta ki például Harmat Pál is *Freud, Ferenczi, és a magyarországi pszichoanalízis* című könyvében.<sup>1</sup> Emlékeztessünk itt csupán Ferenczi és Ady Endre 1912-ben történt találkozására. Dénes Zsófia elbeszélése szerint Ignotus, akit aggasztott Ady idegállapota, saját ana-litikusát, Ferenczi Sándort vitte el hozzá. A vizsgálatnak is beillő beszélgetés után Ferenczi beszámolt Ignotusnak és Hatvanyinak Ady lelki betegségének természeté-ről, „azzal az orvosi kijelentéssel együtt, hogy ő lánészhez nyúlni nem mer”, és psi-choanalízis helyett a Maria-Grüni szanatóriumot ajánlotta Hatvanyinak, mint Ady számára legmegfelelőbb gyógyhelyet, ahova Hatvany aztán el is küldte a költőt. Dé-nes Zsófia ebben a rövid visszaemlékezésben még megemlíti, hogy Ferenczi Krúdyval néha hajnalig volt együtt a Royal-étteremben „könnyű, sőt kevés bor mellett és or-vos-filozófiai beszélgetést folytat vele—nagy elmerüléssel—az emberek lelkületéről.”<sup>2</sup>

Az irodalom és pszichoanalízis viszonyával kapcsolatos és a Nyugatban napvilá-got látott írások vizsgálatánál nem lehet figyelmen kívül hagyni Ferenczi ilyen tár-gyú írásait sem: az *Anatole France, mint analitikus* című tanulmányt, a hasonlatok analíziséről szóló értekezését, melynek lényege a hasonlatoknak a tudattalan lelki tartalmakkal való összefüggése: az erős figyelemösszpontosítás során a „különb-en el-fojtott anyag ... felhasználja az alkalmat, hogy érvényesüljön”, a trágár szavakkal kapcsolatos okfejtését, stb.

A freudi módszernek egy irodalmi mű értelmezésére való alkalmazását Róheim Géza mutatja be az 1934-es évfolyam 323–325. oldalán *Ádám álma* című írásában. Freud hetvenedik születésnapja alkalmából a Magyarországi Pszichoanalitikai Egye-sület nyilvános ülést tartott, amelyen Ferenczi Sándor méltatása után Róheimre jutott a pszichoanalitikai módszernek a „szellemtudományban” való alkalmazása. Róheim az Ember tragédiáját választotta a módszer illusztrálására; Madách műve ugyanis álom formájába öltöztette az emberiség történelmét. Értelmezését röviden így foglalja össze: „Madách–Ádám végig az emberiség történetén keresi az első nőt, a nőt, „ki egykor lugast varázsolt nekem”, aki az „édenkertnek”, a gyermekkornak „egy késő sugara”, Évát, akiről a Biblia azt mondja, hogy „minden élők anyja”. Róheim Madách eljárásában egyrészt az Éva felé vivő Eros-t ábrázolja, másrészt viszont a teljesülés előtt halálfélelemmé változtatja a libidót. Ez a kettősség vonul végig valamennyi jeleneten. „Madách–Ádám” egyrészt minden nőben az anyját látja,

1. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1986.

2. Dénes Zsófia: Ferenczi Sándor és Sigmund Freud, in: Szivárvány Pesttől Párizsig. Budapest; Gondolat, 1979. 59.

de az elfojtás „halálos veszedelemmé torzítja az Évával megüledő nászéjszakát”. Az Ödipusz-komplexum jelen van egyébként Lucifer lázadásában is az atya-isten ellen. Róheim megfogalmazásában az „Ember tragédiája”-nak tudattalan nagy kérdése a következőképpen hangzik: „van-e mód az incestuózus vágyak szublimálására, van-e kivezető út a nagy küzdelmekből, amelyben az emberiség az archaikus-infantilis vágyak és a kulturális szublimálódás között vergődik? „A választ főleg a végső jelenet adja meg, amikor Ádám, megtudván, hogy apa lesz, azonosítja magát az apával, vagyis „Lucifertől” a lázadó fiútól megtér az apa-istenhez.” Lucifer pedig a „tudomány, a hideg ész, ... az elfojtás, amellyel az ember a maga érzelmi világa ellen küzd”. Ám az anyához való kötődés erejével szemben Lucifer tehetetlen. A szerkesztői megjegyzés a tanulmányt „egy sajátos nézőmód termékének” minősítés és „vitaanyagként” közli, hozzátéve, hogy a pszichoanalitikusok ezzel a módszerrel „szokták” az irodalmi műveket boncolni; az igazság azonban az, hogy ez a módszer (a pszichoanalízis alapfeltételeinek fellelése az irodalmi művekben) csak egyik útja a mű pszichoanalitikai megközelítésének.

#### d) *Pszichoanalízis és etimológia*

Értékes hozzájárulás a pszichoanalitikai kutatáshoz Hollós Istvánnak *Nemzeti génusz és pszichoanalízis* címmel megjelent írása (1929., 195-200). Itt azokkal a nézetekkel száll szembe, amelyek a pszichoanalízist a „nemzeti sajátosságokkal való összeférhetetlenség” címén utasítják vissza és egyúttal kimutatja, hogy a magyar nyelvben megnyilatkozó néplelek igazságot szolgáltat Freud álomelméletének és így a pszichoanalízisnek is. Az „álomfejtés” kifejezés kapcsán rámutat az álomnak, mint szövésnek és „fejtés”-nek rejtvényként való felfogására—mindez teljesen egyezik a freudi értelmezéssel, „Miközben nemzeti érvekre hivatkoznak, íme megcáfolja az érveket maga a nép nyelve.”)—fejezi be pszicho-etimológiai elmefuttatását Hollós.

#### e) *Pszichoanalízis és háború*

A világháború alatt a Nyugat pszichoanalitikai jellegű írásai is elsősorban a háborúval kapcsolatos témákat tárgyalnak. (Ferenczi is a háborús neurózisok pszichoanalíziséről értekezik.) Egy ilyen írásban, Sisa Miklós *A háború és a pszichoszexualitás* c. cikkében jelenik meg először Adler neve: ebben az 1915-ben közölt tanulmányban a szerző állást foglal a szexualitás (Adler által vitatott) elsőbbsége mellett a hatalomvágygal szemben. A hatalomvágy nem elsődlegesen ösztönös, ahogy Adler hiszi; valahányszor boldog házasság karriert állít meg, az élet válaszol Adlernek. A háború lelki tényezői közül Sisa a pszichoszexualitásnak tulajdonította a legnagyobb jelentőséget: a háború kitörését az ideges feszültségek és elfojtott gyűlöletek kitörésével magyarázza, ezek pedig a „parciális homoszexuális ösztön eltolódása reakciójaként foghatók fel, míg a nacionalista gyűlöletek „az elraktározódott keserűség” kivetítéseként. Már ebben a cikkben is felmerül a pszichoanalízisnek, mint a háború okozta traumák egyik lehetséges gyógy módjának gondolata: a keresztények („kiknél Jézus realitás”), a neohumanisták, „az artista lelkek, a nők nagy része, a sportoló angol

fiúk” nem estek a háborús paranoia áldozatává, hanem „átszellemítették” azt. Sokkal messzebb megy viszont szerzőnk ezen a téren a következő, a folyóirat 1916-os évfolyamában közölt cikkében, amelynek *A tömeg lelke* címet és *Freudista kísérlet* alcímet adta. Ebben az írásban Sisa hasonló hurokat penget, mint Freud a *Tömeglélektan és Énanalízis* c. tanulmányában, ez utóbbi azonban csak 1921-ben látott napvilágot. Különbözik mindketten Le Bon híres könyvére utalnak. A háború és annak következményei a pszichoanalitikai kutatást is némileg új irányba terelték: maga Freud is ezek hatására dolgozta ki előbb a halállal szembeni magatartását, majd a halálösztön elméletét. Sisa rögtön a tanulmány elején megfogalmazza tételét: „a tömeglélek mindig az infantilis lélekkel azonos és adott tömegben mindig az lesz a tömegszuggesztor, ki először hajítja el magától a kultúra cenzúráját.” Freudista kísérletnek azért nevezhető Sisa cikke, mert levezetésében végig Freud felfedezéseire, illetve javaslataira támaszkodik: az infantilis lelket a freudi „énösztön/nemi ösztön” ellentétpár szempontjából vizsgálja: ehhez teszi hozzá az „ökonómiai ösztönt” (Freudnál ökonómiai szempont, vagy ökonómiai hipotézis). A vizsgálat eredménye, hogy „a gyermek érzelemátítatott, szimbolumos csapongó képzettársítását a férfinél az absztrakt, határozott, cenzúrázott gondolkodás váltja fel”. A cenzúrázatlanság viszont az oka annak is „hogy a tömegnek oly nagy a csodálatos iránti fogékonysága”. Sisa szerint a tömegérzéseket ambivalencia, a tömeghangulatot változékonyság jellemzi: hirtelen tud szeretetből gyűlöletbe átcsapni. A tömeg lelke homogén, cenzúramentes lélek, amelyben a vágyteljesülés maradéktalan kielégülést hoz, mint a gyermeki lélekben.

#### e) *Pszichoanalízis és mechanika*

A háború alatt Freud már említett írásán kívül a Nyugat ezek után mindössze Ferenczi *A mechanika lelki fejlődéstörténete* c. tanulmányát közli az 1918-as évfolyam 487–494. oldalán. Itt, akárcsak a fentebb ismertetett Ferenczi-írásokban, ismét a pszichoanalízisnek egy más tudományágban való felhasználásának lehetőségeit latolgatja. Ernst Machnak 1883-ban megjelent *Mechanik* című művét ismertetve, némi meglepetéssel fedez fel párhuzamot a mechanika és a pszichoanalízis között. Mach ugyanis könyvének előszavában ösztönös eredetűnek tart minden mechanikai segéd-eszközt és a gyermekkor lelki tendenciáival magyarázza őket. Mach azonban, folytatja Ferenczi, állításainak igazolására nem veszi igénybe a pszichoanalízis bizonyító eszközeit a „gyermekkor érzésvilágba” való elmélyedéshez, a motiválásnak csak a racionális oldalát világítja meg, a tudatalattival nem törődik. Ennek ellenére számos párhuzamot lehet találni a pszichoanalitikai munkamódszer és a Mach eljárása között, aki szerint az egyszerűbb körülményekbe való bepillantást szükségképpen megelőző alapja és feltétele a komplikált viszonyok megértésének.

#### f) *Pszichoanalízis és politika*

Ferenczi utolsó publikációinak egyike a Nyugatban a „Figyelő” rovatban jelent meg 1922-ben (554–555.). Ez a kifejezetten polémikus cikk a pszichoanalízis és a

politika viszonyával foglalkozik. Miután emlékeztet arra, hogy a forradalmak elvből támogatnak újszerű és addig mellőzött áramlatokat—és ilyen a pszichoanalízis—, erőteljesen hangsúlyozza ez utóbbi szigorúan tudományos és éppen ezért politikailag semleges jellegét. Viszont a „történelmi materializmus”-ra támaszkodó, tehát marxista politikusok körében tért kezd nyerni egy olyan törekvés, hogy a marxista anyagelvűségen, vagyis a gazdasági tényezőkön kívül az emberi lelket is számításba kell venni. De ezek is elsősorban Adler teóriáival rokonszenveznek, mert az a hatalomvágyat a nemiség fölé helyezi: szerintük a nemiség „a hatalomtörekvésnek csak rejtett megnyilvánulási módja”. Ferenczi élesen elítéli ezt a nézetet és Freud pszichoanalízisét a társadalmi problémák megoldására is alkalmasabbnak tartja, mint az Adler-féle individuálpсихológiát. Maga Freud erről az a Nyugatban is közölt önéletrajzában így nyilatkozik:

„Adler ... a szexualitás jelentőségét elvetette, a jellemnek s a neurózisnak képződését csakis az ember hatalmi törekvéseire vezeti vissza, valamint konstitucionális kisebbségtértségé kompenzációjának, amivel a pszichoanalízisnek minden pszichológiai szerzeményét szélnek ereszt. Ám amit így elvet, az, megváltozott névvel, mégis beleküzdi magát az ő zárt rendszerébe, az ő „férfiúi tiltakozása” (männlicher Protest) nem egyéb, mint a jogtalan szexualizált elnyomás” (1925, 126.) Politikai jellegű Szilágyi Gézának Szirtes Artúr *Zur Psychologie der öffentlichen Meinung* című könyvéről szóló recenziója is (1921., 718–719.); a könyv azonban—a beszámoló szerint—a lélekelemzésnek csak a közvélemény nevelésében juttat szerepet.

## 2. ÍRÓK

### a) Karinthy Frigyes

Külön helyet kell szentelni a Nyugat nagy íróinak a pszichoanalízissel kapcsolatos írásainak, nyilatkozatainak, illet azonban a Nyugatban csak kettőt találunk: Karinthy Frigyesnek *Széljegyzetek a „Gólyakalifa” olvasása közben* című cikkét (1924, 504–505.); és Kosztolányi Dezső Ferenczi-nekrológját (1933, 663–665.). Karinthynek ez az írása a Babits *Gólyakalifájában* ábrázolt lelki kettősségekhez fűz megjegyzéseket—ez Karinthy visszatérő témája, elég *Én és az Énkére* gondolni. Milyen kettősségekre gondol itt Karinthy? „öszön és tudat—tér és idő—véges és végtelen—forma és tartalom—álom és halál—élet és lét—fájdalom és gyönyör ... csupa egy meg egy, amit össze kellene olvasztani ...” Ezt a kettősséget gyötrelmesen éli meg a költő, de a kettősség vállalásához sokkal nagyobb bátorság kell, mint a „határozott „igen”-t és határozott „nem”-et kiáltáshoz. A bátor habozó mindannyiatokért szenved el a bizonytalanság mártíriumát: él a halottak helyett és meghal az élőkért”. Ez Babits költészetének lényege, amelyet—öntudatlanul—a *Gólyakalifában* írt meg—fejezi be Karinthy.

Ugyanebben az évben polemizál Ferenczi Sándor Karinthy Frigyesnek a Világban megjelent és a *Machbeth-jóslat lélektana* címet viselő írásával. Karinthy itt a pszichoanalitikus gondolkodás és módszer túlzott determinizmusa, illetve az abban rejlő veszély ellen foglal állást (a Macbeth-jóslatok előidézik azt, amit megjövedőnek



és „a jövőbe látás álruhájában férkőznek közel akaratumkhoz”, ugyanez áll a jellemmel kapcsolatos determinista kijelentésekre, a fajelméletre, stb.) Ferenczi a Nyugat 1924-es évfolyamának 155–156. oldalán válaszol rövid, de indulatos jegyzetben; a pszichoanalízis védelmében emlékezteti Karinthyt, hogy néhány évvel korábban ő maga is ébresztő hatásának mondotta a lélekelemzést, „amely végül odavezet, hogy az emberi lélek tudása segítségével, uralkodni fog nemcsak önmagán, hanem a testi és fizikai erőkn is.” Karinthy már a Nyugat következő számában válaszol, ő nem Freudot bírálta, hanem azokat, akik, ha azt mondják nekik: „esik az eső”, akkor nem néznek ki az ablakon, hogy tényleg esik-e, hanem rögtön azon kezdik, hogy miért mondom én azt, hogy esik az eső?

#### b) Kosztolányi Dezső

Kosztolányi megemlékezése meghatott, lírai elmélkedés Ferenczi, az ember és a tudós kiválósága felett. Kiemeli Ferenczi vonzódását a művészetekhez és a művészekhez, akiknek érzése „a kifejezés mindig titokzatos-szeszélyes, a tudattalanból táplálkozó folyamata által tetté válik”, az „ösi érzések” megbecsülését, Krúdy Gyula iránti bámulatát, aki „ösztönével, a természettel cimborált”. A *Katasztrófák a nemi élet fejlődésébent* korszakalkotó műnek érzi és külön elismeréssel adózik a pszichoanalízis tisztaságának megőrzése terén kifejtett tevékenységének. Külföldi páciensei, fejezi be cikkét, „Bécset és Budapestet (a pszichoanalitikus mozgalommal kapcsolatban) együtt és egymás mellett emlegették, mint valaha az ókorban Athént és Rómát.”

De e két trónak a pszichoanalízissel foglalkozó, vagy azzal rokon írásai nem a Nyugatban jelentek meg. Kosztolányi—egyebek között—költeményben csodálta Freudot, interjúban nyilatkozott a pszichoanalízis történelmi jelentőségéről—nemrégien kiadott *Naplója* pedig a freudi halálösztonnek saját gondolkodására gyakorolt hatásáról vall. Karinthy gyakran csúfondárosan beszélt a pszichoanalízisről, (van egy freudista „Hacsek és Sajó”-paródiája is), de ennek hatása számos írásában kimutatható: a *Kötéltánc* hipnotizőr kulcsfigurája—Jellen Rudolf—állítólag maga Ferenczi.

#### c) Illés Endre

Irodalmi érdekesség a fiatal Illés Endre két könyvismertetése: az 1931-es évfolyamban (670–673.) Bálint Alice *A gyermekszoba pszichológiája*, az 1932-esben Kulcsár István *Bevezetés az individuálpeszichológiába* című műveiről. Az előbbi kritika legnagyobb részét a freudi—1931-ben már hatalmas—életmű méltatása tölti ki, mint Ferenczi többibben, Illés Endre is Freud fő érdemének a pszichológia és elmekórtan tünettanának szétforgácsoltásával szemben az egységes, összefogó, magyarázó elmélet megalkotását tekinti, egy „elméleti világ” megteremtését, amellyel mégis, mint létezővel kell számolni, mert a külső világ megfoghatóságát csak mint ennek az elméleti világnak vetületét tudjuk felfogni. Freudot a tudattalan világ kartográfusának, geológusának és fizikusának titulálja és az általa felfedezett legmélyebb geológiai réteg éppen a „gyerekkori élmények elfojtott és a tudatból kivett sora”. Ilyen hosszú kitérő után jut csak el Bálint Alice könyvének méltatásához és—helyenként

elég kemény—bírálatához. Illést szemmel láthatólag idegesíti a freudi tanoknak a gyermekszobára való—szerinte túl merev—alkalmazása, a gyerekzsoba erotikájának túlzott hangsúlyozása a játékkal és a tanulással szemben, a gyermeknevelésen elhanyagolása. A bírálat végén rukkol ki az adleri kifogással: „a freudizmus általános hibái”-nak” tulajdonítja a könyv „túlhajtott szexuális egytengelyűségét s végletes individualizmusát”, amely „a freudizmus revideálásának, egy más, kollektívabb irányba fordításának vágyát ébresztik fel.”

A Kulcsár István könyvéről írt beszámoló (1932-es évfolyam, 539–540.) éppen ezért az adleri individuálszichológia rövid ismertetésével kezdődik. Illés nem titkolja, hogy ez az irányzat rokonszenvesebb számára, mint a freudizmus: Adler „a pszichoanalízis sokszor erőszakos magyarázatai helyett közelebb vitt mindenkit az egész emberhez” s egyúttal Freudnál jobban megvilágította az ember és a közösség egymáshoz való viszonyát.

Az „egyensúlyt” Adler és Freud Nyugat-beli értékelésében Hollós István állítja helyre a következő évben, amikor is az inkább freudi ihletésű Hermann Imre *A pszichoanalízis, mint módszer* című könyvéről közöl ismertetést (1933, 87–88.) A lélekelemzést „komoly értelemben” népszerűsítette Freud *Álomfejtése*. Hermann könyve bár nem „népszerű” munka, mégis említést kell hogy kapjon a Nyugatban, egyrészt, mert felépítése művészi szempontból is sikeres, másrészt amiatt, ahogyan „előadásában a nem tudós olvasóra világít”: könyve ugyanis módot nyújt arra, hogy az olvasó a gyógyító orvost legintimebb munkája közben meglesse ... az olvasó maga is lélekegyógyító műhelyben érzi magát.” Külön kiemeli Hollós az orvos „lebegő figyelmét”, amellyel a tér, idő és okság kategóriáit felfüggesztve a beteg „laza szövetek tudatos anyagából” a tudattalanra hat. Hollósra elsősorban a könyv megjelenítő ereje, tehát irodalmi értéke hat kedvezőleg: „a rövid könyv keretében lejátszódik az olvasó előtt a gyógyító analízis sokszor éveken át húzódó csodás drámája... Látható, hogy az orvosnak az ezerfejű ellenállás megfogására mennyire résen kell lennie, mint ragad meg a mai és a rengeteg régi anyag analóg eleme között megvillanó minden kapcsolatot, amely sejtelmesen a titok felé mutat...”. És rámutat arra is, hogy Hermann elmékedései során mit tartott az analitikus főfeladatának: „az értelmetlen beillesztését az élet kontinuitásába”. A könyv a gyógyításról szól, de a lélekelemzés bizonyító ereje a könyvön keresztül az analitikus Hermann maga.

### 3. BÚCSÚ FREUDTÓL

A freudi életműről Erényi Gusztáv ad átfogó értékelést az 1936-os évfolyam 401–404. oldalán *A nyolcvanéves Freud* című cikkében. A pszichoanalízis megjelenését három nagy szellemi válságnak tulajdonítja: a szexuális etika, a pszichológiai kutatás és az orvostudomány krízisének. Ezzel magyarázható a társadalmi kényszer ellen lázadó ösztönök rehabilitása (a társadalom freudista kritikájában van jó adag társadalmi negáció, írja), a pszichológiai kutatások rendszerének hiánya, az orvoslás mindenhatóságába vetett hit megingása. A pszichoanalízis nem váltotta be a lélektannak az exakt természettudományok módszereitől való teljes függetlenségének ígértét, viszont Erényi az irracionális elemek (álmok, sejtések, gyermekkori rémlé-

sek) tudományos kezelése mögött mágust sejt, „aki vakmerően két összeférhetetlen világ nyaktörő határán mozog” és éppen ez a misztikum és mágia vonzza a költőket: Freud sokat merített a költészetből, de a modern költők cserébe azt kapták Freudtól, „ami alkotási érdekkörük magvát érinti”. Freud sok más méltatója után Erényi is hangsúlyozza a freudi álláspontnak az idők során beállott módosulását, az életvidám libido-elméletre a komor halálösztön-hipotézis következett és ezt Erényi élettani okokkal magyarázza: „Freud elég alapos és őszinte ahhoz, hogy azt, ami a férfikori alkotó ösztön java éveiben abszolút biztosnak és mindenhatónak tetszett előtte, a növekvő élettapasztalat és a fogyó vitalitás aggodalmaival körülbástyázza, és hogy az ifjabb évek vágyálmai ellen felsorakoztassa az öregedő tudós elszomorító ellenérveit. Két másik „ellensége”, a szkizma (Adler, Jung, Stekel) és a „zajos, vásári tömegsiker”, amely, természetesen, félreérti tanait, a nyolcvanéves Freudot teljes magányba szorítja. Az értekezés utolsó szava főhajtás Freud költői nagysága előtt: Freud inkább álomlátó, mind álomfejtő.

Ez a kétes értékű bók minden bizonnyal zavart kelt a mai olvasóban: annyi lelkes és hozzáértő freudista írás után valóban így kellett ennek a magyar pszichoanalízis történetében oly jelentős folyóiratnak Freudot, a tudóst elparentálni? Ignotus sem a Nyugatban, hanem a Szép Szó ünnepi számában<sup>3</sup> köszönti a nyolcvanéves Freudot, ám cikke elsősorban írói erőit taglalja, a tudósnek és embernek kijáró hódolatot nem ő, hanem József Attila fejezi ki ugyanebben a számban *Amit szívedbe rejtess...* kezdetű költeményével.

Erényi tanulmánya után a Nyugat egyetlen pszichoanalízissel kapcsolatos írása az 1939-es évfolyam 224–225. oldalán megjelent Freud-nekrológ. Ebben a megemlékezésben Bálint György a többi között a következőket írja Freudról: „Hatása korunk irodalmára óriási. Fellépése óta sok tekintetben teljesen megváltozott az írók látásmódja. A tudatalatti összefüggések sejtgetése, a szabad képzettársítás, az eltemetett élményanyag felszabadult patakzása... közvetve, vagy közvetlenül az ő tudományos felismeréseinek hatását mutatja.”

#### 4. NÉHÁNY SZÓ AZ „ÖSSZKÉP”-RŐL

Milyennek tűnik ezeknek az írásoknak alapján a Nyugat és a pszichoanalízis viszonya?

Mindenekelőtt feltűnő, hogy az analitikus szerzők—köztük a budapesti iskola három kiemelkedő egyénisége: Ferenczi Sándor, Hollós István és Róheim Géza—nem kimondottan tudományos jellegű értekezésekkel szerepelnek a Nyugatban. Klinikai eseteírásnak is csak Hollósnek a versmondó betegről szóló tanulmányát tekinthetjük, de ennek is, mint láttuk, elsősorban irodalmi vonatkozása van. A szerzők nyilván úgy gondolták, hogy gyógyító vagy a lélekelemzés elősegítését célzó elméleti írásaik nem a „művelt nagyközönség”-re tartoznak (ezeket a szakmai kiadványokban jelentették meg), amiben talán nem volt egészen igazuk: sokan rámutattak már Freud eseteírásainak magas irodalmi értékére és Ferenczi klinikai ismertetései is hasonló

műgonddal készültek. A Nyugatban megjelent és fentebb ismertetett írások mind túlmutatnak a szűkebb értelemben vett szakmai kereteken és a pszichoanalízisnek általánosabb, világnézetet kialakító következményeivel és hatásával foglalkoznak.

Az 1918 előtti írásokon átsüt a pszichoanalitikai kutatás izgalmas dinamizmusa; legnagyobb részük demonstratív erejű, helyenként a prozelitizmus vonásait is magukon viselő elemzés. Ez a lendület a háború után mintha megtorpant volna és ezt a Nyugatban megjelent írások is tükrözik: az örömei freudi revíziója és a halálösztön felvétele után nagyobb teret kap a „szakadár” elméletek visszhangja és a pszichoanalízissel szemben némi fenntartás is érezhető, ennek legkézzelfoghatóbb jele a Karinthy–Ferenczi polémia.

A Nyugat nem az egyetlen magyar nyelvű folyóirat, amely az irodalom és a pszichoanalízis viszonyával foglalkozik, és talán nem is az, amelyik a legtöbb helyet szenteli ennek a kérdésnek: a Szép Szó, a Korunk,<sup>4</sup> expliciten, szinte állandóan napirenden tartja, az Emberismeret (Székely Béla és Kulcsár István folyóirata) 1935-ös évfolyamának 1. száma két nagyobb lélekzetű tanulmánnyal (Bálint Györgyével és Kodolányi Jánoséval), valamint nyolc másik neves írónak egy körkérdésére adott válaszaival járul hozzá a kérdés elmélyítéséhez és sokoldalú megvilágításához.

És talán éppen Komlós Aladár válaszában egy mondata magyarázza meg a legtöbbrebb magának a Nyugatnak is a pszichoanalízistől való elfordulását a harmincas évek második felében. „A pszichoanalízis racionalizálja a lelki folyamatokat s a mai Európa nem akarja ezt.”, jelenti ki az Emberismeret ankétje során Komlós Aladár. A fasiszmus térhódítása és előretörése a pszichoanalízist nemcsak mint „destruktív” irányt, nemcsak mint a „zsidó szellemiségnek egyik megnyilvánulását” üldözi, hanem—és ezzel ellentmond mindannak, amit Freud „miszticizmusáról” összeírtak—racionalista törekvései miatt is, melynek fényében a faj és a vér irracionálizmusa nevetséges ostobaságnak tűnik. Az irracionálizmus átmeneti győzelme Magyarországon és másutt kihatott az egész szellemi életre és az irodalomra is; (a harmincas évek második felében kiéleződő urbánus-népies ellentétnek van egy „racionális-irracionális”-ellentét vetülete is) és a „haladó polgári baloldal” fórumai, mint a Szép Szó, joggal pellengéreztek ki a gyakran tetszetős retorikába burkolt észellenesség szemfényvesztő túlkapásait. A leleplezés eszközei köré tartozik a pszichoanalízis, a pszichoanalitikai ihletésű kritika is. Mai szemmel nézve sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a Nyugat ebben a válságos időszakban kevesebbet és tartózkodóbban foglalkozott a pszichoanalízissel, mint annak előtte: elhidegülése a diadalmaskodó korszellemnek való behódolásnak is felfogható. Ez azonban semmit nem von le a pszichoanalízis népszerűsítése terén korábban szerzett érdemeiből. Most, amikor sok más egyéb félredobott értékkel együtt a pszichoanalízis is megnövekedett figyelem és érdeklődés tárgya lett, némi büszkeséggel tekinthetünk vissza a Nyugatnak a pszichoanalízis történetében betöltött szerepére.

4. Ezzel kapcsolatban 1. *Erős Ferenc*: A Korunk című folyóirat és a pszichoanalízis, in: *Pszichológia*, (6), 2, 293–307.